Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2024
№ 3

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Elektron nashr. 796 sahifa.
E'lon qilishga 2024-yil 30-martda ruxsat etildi.

Bosh muharrir:
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:
Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ
Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Экологические и альтернативные заполнители для бетона в условиях Узбекистана........ 10
Акрамов Хуснитдин Ахрарович, Тохиров Жалолиддин Очилович, Самадов Хомид Самандарович

Investitsion marketingni rivojlantirish asosida mintaqa investitsiya jozibadorligini oshirish 16
Ahmedov Alim Babaniyazovich

O‘zbekistonda yashil budjetlashtirish, energiya samaradorligi va issiqxona gazlari emissiyasi........ 22
Pulatov Dilshod Haqberdiyevich, Qulliyev Ulug‘bek Mirzayevich, Mamanov Alisher

Development of the Digital Economy as a Trigger of the Economic Growth of the New Uzbekistan........ 28
Luiza Sayfullovna Makhmutkhodjaeva, Umarova Shahnoza Akbarovna

Oliy o‘quv yurtlarida matematik statistikani o‘qitishning xususiyatlari........ 34
Shamsiyev Damin Najmiddinovich, Aymatova Farida Xo‘razovna

Turizmda tadbirkorlikning o‘ziga xos xususiyatlari 37
Mardonova Dilafruz Kosimovna

Oziq-ovqat xavfsizligi ta’minoti: O‘zbekistonda mayonez importini notarif tartibga solish va ichki ishlab chiqarishni rivojlantirish istiqbollari........ 41
Muratova Shohista Nimatullayevna, Nomozov Azizbek Xayrulla o‘g‘li

Mamalakatimizga xorijiy investitsiyalarni jalb etishda qimmatli qog‘ozlar bozorining o‘rni va roli 46
Akramov Azamat Ramziddinovich

Mamlakatning iqtisodiy va ekologik rivojlanishida elektromobil sanoatini rivojlantirishning ahamiyati........ 53
Iminov Mahmudjon Azimjon o‘g‘li

Hududiy eksport salohiyatini oshirishning marketing strategiyasi........ 60
Jiyamuratov Rustam Nuridinovich

Turistik kompaniyalar moliyaviy barqarorligini baholash usullarini takomillashtirish kompaniya moliyaviy barqarorligini ta’minlashning muhim mezoni........ 65
Jo‘rayev Behzod Nuraliyevich

Iste’molchilarni xulq-atvori modellari asosida marketing strategiyalarini shakillantirish........ 70
Kutbitdinova Moxigul Inoyatovna

Hisob siyosati va unda biologik aktivlar hisobini yoritib berish tartibini takomillashtirish 75
Mirzayeva Nargiza Batirovna

Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiyalarning o‘rni........ 80
Otajonova Charosxon Polvonquli qizi

Innovatsion menejment va raqamli transformatsiyalarni joriy etishning metodologik asoslari........ 84
Quldoshev Asliddin Tursunovich

Strategik boshqaruvda xususiy kapital samaradorligini baholash........ 89
Nasriyeva Zebiniso A’zam kizi, Mavlyanova Dilobar Maxkamovna

Mintaqalarni innovatsion rivojlantirish istiqbollari tashkiliy tuzilmalarini takomillashtirishni boshqarish yo‘llari 100
Xodjamuratova Gulbaxar Yuldashevna

Meva-sabzavot eksporti barqarorligini ta’minlashning ekonometrik tahlili 105
Shamsiyeva Feruza Muratxodjayevna

Зарубежный опыт активизации экономической активности домохозяйств........ 111
Бердиев Гайрат Ибрагимович, Маликова Севинч Телман кизи, Люсиков Артемий Александрович

The Impact of Foreign Direct Investment on Economic Growth: A Case Study of Uzbekistan........ 116
Abdulla Ibragimov, Keldiyorov Shakhriyor Ilyos O‘g‘li

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Mintaqada sanoat ishlab chiqarish rivojlanishining kambag'allikni qisqartirishdagi ahamiyati ... 121
Abdullayev Habibullo Asadulla o'g'li

Global iqtisodiyot sharoitida islom moliyasi mezon va tartiblarini joriy etishdagi muammolar va yechimlar ... 125
Abduvosidova Gulandom Abdurashid qizi

Amerika Qo'shma Shtatlari tajribasida biznes subyektlarini toifalarga ajratish amaliyotining xususiyatlari ... 131
Akobirova Nodira Najmiddin qizi

O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligini innovatsion rivojlanish yo'llari ... 135
Axmedova Nafisa Amirddin qizi

Strategic directions of integration of Uzbekistan into the international hospitality industry ... 140
Bekmurodova Laylo Tursunmamatovna

Surxondaryo viloyatida parrandachilikni rivojlantirish ko'rsatkichlarini prognozlash va modellashtirish ... 144
Bobomuratov Imomqul Islamovich

Mamlakatimizda chorvachilik mahsulotlarini yetishtirishning hozirgi holati va uning tahlili ... 149
Talipova Dilfuza Nabiyevna

Agrar soha korxonalarining moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish ... 154
Erkinxojiyev Ismoiljon Ikromjon o'g'li

Analysis of the Influence of Macroeconomic Indicators on State Budget Tax Revenue ... 158
Meyliev O. R., Gofurova K.

Mahalliy budjet xarajatlarini hududlar ijtimoiy-iqtsodiy rivojlanishiga ta'siri ... 166
Hazratqulov Shahboz Boboqul o'g'li

Influence of Digital Technologies on Economic Growth of the Republic of Uzbekistan ... 170
Igamberdiyeva Kunduz Ergashevna

Transmilliy kompaniyalarning tashqi bozorlar uchun marketing strategiyalari va marketing tadqiqotlarini o'tkazish amaliyoti ... 174
Jo'rayeva Zilola Turobovna, Saidova Dilnozaxon Odiljon qizi

Tijorat banklari tomonidan investitsiya loyihalarini moliyalashni rivojlantirish imkoniyatlari ... 178
Kamilova Iroda Xusnitdinovna

Korxonalarda inqirozga qarshi moliyaviy boshqaruv tizimini takomillashtirish ... 183
Latipova Shaxnoza Maxmudovna

Tijorat banklari faoliyatida onlayn tizimlarining tutgan o'rni va ularning rivojlanishi ... 188
Raxmataliyev Muzaffar Eshdavlatovich

Aholi farovonligini oshirishda tadbirkorlik faoliyatining ta'sirini baholashning nazariy asoslari ... 194
Fayziyeva Dilsuz Bahodirovna

O'zbekiston Respublikasini "yashil" iqtisodiyotga o'tish samaradorligini oshirish ... 200
Mirzayev Bexruz Abdulla o'g'li

Andijon viloyatida kambag'allik darajasini qisqarishiga ta'sir etuvchi ko'rsatkichlar ... 214
Musaeva Ziyoda Allayarovna

O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligi eksportida marketing muammolari ... 218
Musyeva Shoira Azimovna, Agzamov Avazxon Talgatovich

Respublikamizda parranda bosh sonining hozirgi holati va uning istiqbollari ... 223
Akramova Nargiza Axrorovna

Menejmentda ishbilarmonlik kommunikatsiyalaridan foydalanishda optimal strategiyalarini qo'llash shart-sharoitlari ... 227
Narzullayeva Gulchehra Salimovna, Shadiyeva Madina Djaloliddin qizi

Raqamlashtirish sharoitida innovatsion faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari ... 231
Nazarova Latofat Toirjon qizi

O'zbekistonda masofaviy bank xizmatlarini rivojlantirishdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ... 235
Nurmuxammedov Matlab Yunusovich

Davlat aktivlarini samarali boshqarish hamda nazorat qilishni takomillashtirish 240
Mirzayev O., Nazarov G'ayrat Olim o'g'li

Talabalarning oilali bo'lishiga ta'sir etuvchi omillarga iqtisodiy baholashda yangicha yondashuv 246
O. U. Shomurodov, Z. U. Uroqov, A. T. Ablahatov, A. A. Suyarov, J. S. Urazov

Methodological Aspects for Branding in Private Schools 251
Odilova Sitora Sayfitdin qizi

Совершенствование процедуры оценки эффективности и результативности расходов государственного сектора 256
Олимов Элёр Фазлиддин угли, Искандаров Суннатилло Бахриддин угли

Logistika xizmatlari samaradorligini oshirishda blokcheyn texnologiyalardan foydalanish 261
Rajabov Orzujon Mamasoliyevich

Markaziy Osiyoda energetika bozorini rivojlantirishning kelgusi istiqboli va imkoniyatlari 267
Saidov Mash'al Samadovich, Umarova Irodaxon Nuraliyevna

Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda sug'urta bozorining innovatsion usullaridan foydalanishning konseptual asoslari 275
Narzullayeva Gulchehra Salimovna, Saidova Dilnozaxon Odiljon qizi

Oliy ta'limda boshqaruv strategiyalari va ularni amalga oshirish mexanizmi 279
Saidqulova Firuza Farmonovna

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromadlarini soliqqa tortishning o'ziga xos xususiyatlari 283
Salimov Sherzod Baxtiyorovich

O'zbekiston Respublikasidagi mavjud suv resurslarining iqtisodiy holati tahlili 288
Shanazarova Gulyora Baxtiyarovna

Tijorat banklari kredit risklarini kamaytirish yo'llari 294
Tulkinova Maftuna Anvarbek qizi

The use of Intellectual Systems in the Improvement of the Educational Process Management System in Higher Educational Institutions 303
Umarova Dilfuza Rakhmatilla qizi

Oliy ta'lim tizimida yangi iqtisodiy mexanizmlarni shakllantirish 307
Xakimov Dilshodjon Rahmonaliyevich

Global iqtisodiy sharoitida moliyaviy hisobotlar auditida muhimlilikni baholashni xalqaro stanadartlar asosida takomillashtirish 311
Xasanova Nasiba Tolliboy qizi

Qurilish materiallari sanoatida innovatsion klasterlarni tashkil etish istiqbollari 314
Yuldasheva Kamola Miraliyevna

Oliy ta'lim muassasalarida gibrid bulut xizmat modelini qo'llash mexanizmini ishlab chiqish 319
Zaripov Bahodir Bobomurod o'g'li

Роль инвестиций в ситеме железнодорожного транспрта в Республике Узбекистан 325
Акбарова Лайло Упашевна

Gidrotexnik inshootlar betonlarini samaradorligini tahlil qilish va oshirish natijalari 330
Asqarov B. A., Karimov M. U., Xolmirzayev S.T., Obidjonov J. T.

Maxsus iqtisodiy zonalar hududiga jalb etilgan investitsiyalar to'g'risida 334
Davlayev G'olib Ashurovich

Yangi xizmat turi xizmatlar sohasini innovatsion boshqarishning metodologiyasi 337
Djurayeva Dilnoza Davron qizi

Mintaqalar innovatsion salohiyatini baholashning uslubiy yondashuvlari 343
J. A. Ismatullayev, D. X. O'rinov

Milliy qayta sug'urtalovchilarning xalqaro sug'urta bozoriga kirib borishi va kutilayotgan xavf-xatarlar 348
Jorabayev Jasur Abduraxmanovich

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida tovarlar auditi natijalarini auditorlik hisobotida aks ettirish tartibi 354
Ibragimov M. M., Ergashev O. F.

Turistik destinatsiyalarni tashkil etish va rivojlantirishning xorijiy tajribalari 358
Karimov Anvar Aktam o'g'li

Jismoniy shaxslarning mol-mulk va yer soliqlarini hisoblash va undirish samaradorligini oshirish yo'llari 362
Qurbonov Muxiddin Abdullayevich

Iqtisodiy xavfsizlikning institutsional tizimini tadqiq etishga uslubiy yondashuvlar 367
Mamatov Axmetjon Atajanovich, Allaberganov Zakir Gayibovich

Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning nazariy jihatlari 373
Mamatov Mamajan Axmadjonovich

Paxta-to'qimachilik klasterlari eksport faoliyatini rivojlantirishning xorij tajribasi 380
Mansurov Saidxo'ja Kamalovich

Korxonalar raqobatbardoshligini oshirish muammolari va dolzarb vazifalari 386
Musyeva Shoira Azimovna

Устойчивый и инклюзивный рост: взаимосвязь экономического прогресса с социальным равенством и экологическим управлением 390
Нодирбек Холбаев

Mintaqalarni investitsion jozibadorligini taraqqiyot strategiyasiga ta'sirini statistik baholash 396
Nuriddinov Zufar Akbarovich

Финансирование каракулеводства: преодоление финансовых вызовов в пустынных регионах Узбекистана 402
Нуриллаев Жамолиддин Ярашевич

O'zbekiston investitsiya muhitini yanada yaxshilash va uning jozibadorligini oshirish 408
Oybek Elmuratov

Intellektual mulkning iqtisodiy mazmuni va tarixiy rivojlanish bosqichlari 411
Maxmudova Nargiza Davlyat qizi

Implementation and use of Digital Technologies in Logistics Abstract 416
Kushakova Mamura, Koshakova Mukhlisa Surat qizi

Innovatsion iqtisodiyot tushunchasining mazmun mohiyati 421
Abduqaxorov Bekzod O'tkir o'g'li

Raqamlashtirish iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshligini oshirish omili sifatida 426
Mamajonova Durdonahon Mamaruzi qizi

O'zbekistonda tashqi savdoni notarif usullar orqali tartibga solishning mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri 431
Norqobilov Akobir Iso o'g'li

Инновационные методы переработки горных отходов для экологической устойчивости в Узбекистане 437
Аскаров Бахтиер Аскарович, Собирова Мукаддас Хамидуллаева

Опыт зарубежных стран по стимулированию производства сельскохозяйственной продукции и перспективы внедрения в Узбекистан 442
Холиков Сулаймон Уткир угли

Xo'jalik yurituvchi subyektlarda strategik boshqaruv hisobini tashkil qilishning uslubiy jihatlari 447
Pardayeva Shahnoza Abdinabiyevna

O'zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirishni statistik tahlili 452
Sayfullayev Siddik Nosirovich

Sug'urta tashkilotining innovatsion risklarini baholash 457
Sattorov Shoxrux Maxmudjon o'g'li

Kapital bozori rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari 462
Turdiyeva Uzayda Omirbayevna

Адаптивный искусственный интеллект в управлении человеческими ресурсами 469
Хайдарова Малика Шокирджановна

Oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy mablag'lardan samarali foydalanishga xizmat qiluvchi zamonaviy va istiqbolga mo'ljallangan huquqiy asoslarning yaratilganligi to'g'risida 478
Xayriddinov Shuxrat Botirovich

Investitsiya loyihalariga ta'sir qiluvchi risklarni sifat jihatdan baholash usullarining o'ziga xos xususiyatlari 482
Shaislamova Nargiza Kabilovna

Tijorat banklari tomonidan investitsion loyihalarni kreditlash tartib va ularni takomillashtirish yo'llari 491
Yunusova Ozoda Anvarjon qizi

Hududlar iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda soliq salohiyatini oshirishning nazariy jihatlari 498
E. N. Raximov

Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot tuzishning zarurligi 504
Avazov Ilxom Ravshanovich

Inson resurslarini boshqarishning innovatsion usullarini joriy etish vositalarini ishlab chiqish 509
Djuraeva Guzal Shavkatovna

Agrar soha korxonalarining moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish 513
Erkinxojiyev Ismoiljon Ikromjon o'g'li

Korporativ qimmatli qog'ozlar asosida korxonalarni moliyalashtirishning ilg'or xorij tajribalari 517
Igitov Jurabek Kuzibekovich

The impact of corporate governance on firm performance and financial stability 524
Muhammadyor Yunusov

Mintaqalarda kamg'allik darajasini pasaytirish va xorij tajribasidan foydalanish yo'llari 537
Musulmonova Shahlo Nasriddinovna

Makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash soliq ma'muriyatchiligini samarali tashkil etish yo'llari 541
Mutalova Dilorom Maxamadjanovna, Kenjaboyeva Nigina

Iqtisodiy savodxonlik hamda tadbirkorlik qobiliyati o'rtasidagi to'g'ri nisbatdagi bog'liqlik munosabatining fundamental asoslari 544
Tuxtayeva Muyassar Shovkat qizi

Korxonalarning bankrotlik riskini baholashning xalqaro modellari 550
Umarova Hulkar Umidulloyevna

O'zbekistonda korxona boshqaruvida kadrlar salohiyatidan foydalanish amaliyotini rivojlantirishning xorij tajribasi 555
Do'stova Aziza Qahramonovna

Raqamli iqtisodiyot sharoitida boshqaruv tizimining xususiyatlari 559
Iroda Majidova

Ziyorat turizmini rivojlantirishning muhim xususiyatlari 565
Mirzayev Qulmamat Jonuzoqovich, Shukurov Tohirjon Izzatullo o'g'li

Qandolat mahsulotlari bozorida marketing tadqiqotlarini asosiy yo'nalishlari 569
Tuychiyeva Vasila Faxriddin qizi

"Зелёная экономика" как фактор повышения экономического роста страны 573
Тураева Адиба Икрамовна

Oilada sarf-xarajatlar samarasiga erishishning muhimligi 580
Xasanov Rustam Rabimovich

Aholi farovonlik darajasidagi farqlarni tartiblash yo'nalishlari 583
Xasanov Rustam Rabimovich, Turdiyev Zoxidjon Rustamovich

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Совершенствование оценки стоимости объектов недвижимости в Узбекистане на основе зарубежного опыта 588
Хомитов К. З., Халилова Л. Ш.

Mamlakatimizda qishloq xo'jaligida kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirishda xorij tajribalaridan foydalanishning ahamiyati 594
Choriyeva Nigina Kaxramonovna

Davlat xaridlari tizimini takomillashtirish yo'llari 598
Alimbayeva Sevara Alimbayevna

Yengil sanoatni rivojlanishida Germaniya tajribasi 601
F. Jumaniyazova, G'ulomov Ibroxim Rustam o'g'li

The efficiency of usage of Islamic finance instruments in security market 607
Khasanov Umarbek Begmat ugli

Tadbirkorlik subyektlari eksportini rivojlantirishda raqamli platformalardan foydalanishning xorijiy tajribalari va ulardan foydalanish yo'llari 613
Mamasoatov Dilshod Ravshanovich

O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini tashkil qilinishining hozirgi holati va muammolari 621
Nutfulloev Tolib G'olib o'g'li

Mehnat bozorida raqamli texnologiyalardan foydalanish metodologiyasini takomillashtirish 627
Maxammadiyev M. M.

Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish sharoitida mahsulot tannarxini optimallashtirish asoslari 632
Narzullayeva Gulchehra Salimovna

Elektron pullarni rivojlantirish yo'llari 636
Rustamov Maqsud Suvonqulovich, Egamberganov Mirzabek Odilbek o'g'li

Загрязнение окружающей среды в Узбекистане: проблемы, причины и пути решения 644
Ишонкулова Феруза Асатовна, Шукуров Тимур Умидович

Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarini transformatsiyalash modeli orqali takomillashtirish 649
Norov Akmal Ruzimamatovich, Norova Nozima Nabiyevna

Land Tax Received From Individuals and its Share in the Budget of the Republic of Uzbekistan 656
Hakimov Feruz Khurshid ugli

O'zbekistonda "yashil" iqtisodiyot va iqlim o'zgarishi bilan bog'liq xarajatlar tahlili 659
Isaxonova Ruxshona Muzaffar qizi, Sharapova Mashxura Azadovna

Qurilish xizmatlari ma'lumotlar tizimini takomillashitirish imkoniyatlari 665
Nurfayziyev Zayniddin Boymurodovich, Nurfayziyev Elyor Zayniddinovich

Ipotekali kreditlashni rivojlantirishning xorijiy davlatlar tajribasi va uni O'zbekistonda tatbiq etish yo'llari 670
Turdiev Shaxriddin Erxonovich

Suv resurslaridan foydalanishda xorij tajribalari 675
Berdiyev Anvar Abdivaliyevich

Auditda yetarli va mos dalillarni to'plash tartibi 681
Meliyev Isroil Ismoilovich

"Yashil" iqtisodiyot konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanishi 686
Urunbayev Saparbek Samatovich

Uy-joy fondini boshqarish samaradorligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari 692
Xolmuradov Raxmatilla Ne'matillaevich

O'zbekiston mahsulotlarining tashqi bozordagi raqobatbardoshligi xususiyatlari va onlayn platformalar 699
Baymuradov Shoxrux Maxmudovich

Factors affecting investment attractiveness in the global investment landscape 704
Otaboev Akhmed Makhsudbek o'g'li, Juliana Juliana, Fazliddin Nasriddinov

Xalqaro migratsiyaning O'zbekiston mehnat bozori va inson kapitaliga ta'siri 709
Tilabova Kumush Farhod qizi

Анализ и оценка естественного освещения помещений образовательных учреждений 714
Пирмухамедова Шахноза

Актуальные вопросы укрепления доверия населения к банковской системы Республики Узбекистан... 719
Рузибоева Нилуфар Тулкин кизи

Методические подходы к формированию механизмов стратегического управления развитием химической отрасли 725
Бибутова Шахло Саъдуллаевна

Iqtisodiyotni rivojlantirishda erkin iqtisodiy zonalarni tashkil etishning afzalliklari va muammolari 730
Axmedova Dilbar Buronovna

Natijaga yo'naltirilgan budjetlashtirishda sog'liqni saqlash muassasalarini moliyalashtirishning mohiyati..... 734
Ishmanova Diana Nurmamadovna

Oziq-ovqat sanoatini tashkiliy-iqtisodiy jihatdan rivojlanti-rishning nazariy asoslari 737
Muxtorova Madina Azamat qizi

Ipoteka kreditlari sohasidagi islohotlar va kelajakdagi istiqbollar 741
A'zamxo'jayeva Nihola Sulaymon qizi

Sanoat ishlab chiqarish tizimining investitsion xususiyatlari 746
Yodgorova Xalima To'lqinovna

Budjet ijrosini samarali ta'minlashda davlat xaridlarining ahamiyati 752
Sholdarov Dilshod Azimiddin o'g'li, Fayzullayeva Zilola Ravshanovna

Aholi sog'ligi – milliy boylikning tarkibi va jamiyat taraqqiyotining muhim shartidir 763
Djumabayeva Shaira Xalillayevna

Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari: hisob siyosati 769
Rizayev Nurbek Kodirovich, Mamatova Charos Shavkiddinovna

Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsion muhitning o'rni 778
Valiyeva Sayyora Xushbaqovna

Davlat ishtirokidagi korxonalarda korporativ ijtimoiy mas'uliyat ("Rossiya temir yo'llari" OAJ misolida)..... 784
Xidirova Marg'uba Rustamovna, Saidqulov Avazbek Botirqul o'g'li

Raqamli transformatsiyaning O'zbekistonning investitsion jozibadorligiga ta'siri 790
Saitkamolov Muxammadxo'ja Sobirxo'ja o'g'li, Markabayeva Jansaya Aybek qizi

STRATEGIK BOSHQARUVDA XUSUSIY KAPITAL SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Nasriyeva Zebiniso A'zam kizi
TDIU "Buxgalteriya hisobi" kafedrasi magistri

Mavlyanova Dilobar Maxkamovna
TDIU "Buxgalteriya hisobi" kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Maqolada korxona moliyaviy salohiyatining iqtisodiy mazmuni va mohiyati ochib berilgan, uning tarkibini baholash masalalari yoritilgan. Bu borada xususiy kapital samaradorligini baholash, jumladan, uning rentabellik darajasi, aylanuvchanlik koeffitsiyentlarini o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillar tahlil qilingan. Ilmiy maqola natijalari xususiy kapitaldan samarali foydalanish korxonalarnng moliyaviy barqarorligini ta'minlash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: buxgalteriya balansi, moliyaviy salohiyat, o'z mablag'lari manbalari, uzoq va qisqa muddatli majburiyatlar, ustav kapitali, rezerv kapital, qo'shilgan kapital, taqsimlanmagan foyda, xususiy kapital rentabelligi, xususiy kapital aylanuvchanligi.

Abstract: The article reveals the economic content and essence of the financial potential of the enterprise, the issues of assessing its composition. In this regard, when assessing the efficiency of equity capital, including the level of its profitability, the factors influencing the change in turnover indicators are analyzed. The results of the scientific article will ensure the financial stability of enterprises based on the effective use of equity capital.

Key words: balance sheet, financial potential, sources of equity, long-term and short-term liabilities, authorized capital, reserve capital, added capital, retained earnings, return on equity, equity turnover.

Аннотация: В статье раскрывается экономическое содержание и сущность финансового потенциала предприятия, вопросы оценки его состава. В связи с этим при оценке эффективности собственного капитала, в том числе уровня его рентабельности, анализируются факторы, влияющие на изменение показателей оборачиваемости. Результаты научной статьи обеспечат финансовую устойчивость предприятий на основе эффективного использования собственного капитала.

Ключевые слова: бухгалтерский баланс, финансовый потенциал, источники собственных средств, долгосрочные и краткосрочные обязательства, уставный капитал, резервный капитал, добавленный капитал, нераспределенная прибыль, рентабельность собственного капитала, оборачиваемость собственного капитала.

KIRISH

Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish sharoitida mamlakatimizda xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Hozirgi kunda korxonalar o'z tasarrufidagi moliyaviy resurslari harakati hamda ulardan foydalanish samaradorligini to'g'ri boshqarishni ta'minlashi zarur bo'ladi. Samarasiz boshqaruv usullaridan foydalanish ularni iqtisodiy nochorlik holatiga olib kelishi mumkin. Zero, O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida [1] ham "Korporativ boshqaruvning zamonaviy stan-

dart va usullarini joriy etish" vazifasi belgilab berilganligi ham barcha xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida moliyaviy tahlil usullarini qo'llash ilgari surilgan. Zero, hukumatimiz tomonidan moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish, auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish, xo'jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy faoliyati samaradorligini baholash, moliyaviy sog'lomlashtirish tizimini takomillashtirish borasida bir qancha qarorlar qabul qilinishi ham xo'jalik subyektlarida moliyaviy salohiyat samaradorligi auditi va tahlilini o'tkazishni dolzarbligini va amaliy ahamiyatga ega ekanligini belgilab berilgan[2]. Demak, korxona moliyaviy salohiyatining tahlili uning moliyaviy faoliyatini yaxshilanishiga, hisob-kitob va moliyaviy intizomni mustahkamlashga, xususiy va qarz mablag'larining to'g'ri nisbatda bo'lishini ta'minlashga, ichki imkoniyatlarni izlab topish hamda ulardan foydalanishga, moliyaviy mablag'lardan samarali foydalanish ko'rsatkichlarini tahlil qilish va ularning moliyaviy holatini yaxshilash uchun zarur tavsiyalarni ishlab chiqishga imkon beradi.

Moliyaviy salohiyatdan samarali foydalanishni tahlil qilish ularning moliyaviy barqarorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Shularni inobatga olgan holda mamlakatimizda bir qator me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Davlat ishtirokidagi korxonalarni moliyaviy sog'lomlashtirish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 1013-son qarorining [4] qabul qilinishi xo'jalik subyektlari moliyaviy salohiyati tahlilida xususiy kapitaldan samarali foydalanishni baholashning dolzarbligini belgilab beradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Xo'jalik subyektlarida strategik boshqaruv masalalari mamlakatimiz va xorijiy davlatlar iqtisodchi olimlarining ilmiy ishlarida keng ko'lamda o'rganib chiqilgan. Mazkur tadqiqotlarda umummetodologik asoslariga tayangan holda ayrim muammolar, tashkiliy jihatlari tadqiq qilingan. Xususan, A.X.Shoalimov, Sh.I.Ilxamov [17], B.A.Xasanov [16], M.Yu.Raximov [10], Sh.A.Tojiboyeva [11,12,13], L.V.Donsova [7], Thomas R. Robinson [15] tomonidan strategik boshqaruv masalalari ko'rib chiqilgan. Zero, bu ko'rsatkichlarni korxonalar moliyaviy holatiga baho berishdagi ahamiyati, muhimligidan kelib chiqib, ularni alohida o'rganish va tavsiflash lozim.

Mazkur mavzu bo'yicha V.V.Tkachenko va V.P.Piryazovalar [14] tomonidan chop qilingan "Moliyaviy salohiyat: iqtisodiy tavakkalchilik sharoitida strategik boshqaruv" nomli maqolada iqtisodiy xatar ta'sirida korxonalar moliyaviy salohiyatining nazariy holati ilmiy asoslangan. Iqtisodiy xatarlarga duchor bo'lgan moliyaviy salohiyat darajasini baholashda uslubiy yondashuv va ularni boshqarish prinsiplari va izchilligi ishlab chiqilgan. Iqtisodiy xatarlarga duchor bo'lgan korxonalarni boshqarishning uslubiy jihatlari va amaliy tamoyillari hamda moliyaviy salohiyat darajasini baholash izchilligi ishlab chiqilgan. Moliyaviy salohiyatning uchta darajasi ajratilgan: yuqori, o'rta va past hamda uning profili har bir sanoat korxonasi uchun tuzilgan. Iqtisodiy xatarlarni o'rganishga uslubiy yondashuv taklif etilgan, manfaatdor tomonlarning manfaatlarini hisobga olgan holda strategik boshqaruvni tashkiliy ta'minoti ishlab chiqilgan va to'ldirilgan.

Iqtisodchi olimlar tomonidan chop qilingan [9] "Ukraina kompaniyalarining moliyaviy imkoniyatlarini baholash va majburiy tugatish ehtimoli" nomli maqolada ham moliyaviy salohiyatni baholashda xususiy kapital samaradorligini tahlil qilish masalalari ko'rib chiqilgan. Jahon iqtisodiyotini rivojlanishini iqtisodiy barqarorlikni buzadigan iqtisodiy ko'tarilish va pasayishsiz bo'lishi mumkin emas. Ukraina kompaniyalaridagi o'sib borayotgan inqiroz ham bundan mustasno emas. Jahon amaliyotida kompaniya bankrotligi ehtimolini baholashning ko'plab usullari mavjud. Shu bilan birga, bankrotlik holatida kompaniya tugatilishi mumkinligi to'g'risida savolni yechishning uslubiy yondashuvlari mavjud emas.

Maqola bankrotlik tartib-taomillari joriy etilishi munosabati bilan kompaniyani tugatish imkoniyatini baholash va Ukraina iqtisodiyotini hisobga olgan holda kompaniyaning moliyaviy salohiyatini aniqlash metodologiyasini ishlab chiqishga qaratilgan. Matritsa usuli sifatli baholash natijalarini juft taqqoslash uchun matritsalarni qurish uchun ishlatiladi. Bunday tugatishning shartli ehtimolini aniqlash orqali kompaniyaning tugatilishini baholash taklif qilingan. Kompaniyaning bankrotlik protsedurasini boshlash va tugatish tartibini boshlash ehtimolini sifatli baholash natijalarini juft-juft taqqoslash matritsasi tuzilgan. Kompaniyaning moliyaviy salohiyati darajasi ushbu kompaniyaning bankrotlik va tugatish ehtimoli qiymatining teskari ko'rsatkichi ekanligi isbotlangan.

Jo-En Sachard va Georg A.Shinklelar [8] tomonidan Avstraliya menejment jurnalida "Yangi davlat firmalaridagi innovatsiyalar: davlat grantlari, venchur kapitali va xususiy kapitalning ta'siri" mavzusida chop qilingan maqolada ham mazkur masala yetarli darajada tadqiqqilingan. Maqolada davlat grantlari, venchur va xususiy kapital mablag'larini yangi davlat firmalarining innovatsiyalariga ta'siri, kiritilgan resurslar, innovatsion natijalarni (patentlarni) va ularning sifati (patentga havolalar), davlat grantlari, venchur, xususiy kapital va innovatsiyalar o'rtasidagi mexanizm ko'rib chiqilgan. Bunda grantlar to'g'ridan to'g'ri investitsiyalarni emas, balki xususiy kapital qo'yishni moliyalashtirishni stimuli ekanligi ko'rsatilgan. Bundan tashqari, venchur va xususiy kapital investorlarining bir xilligi kompaniya darajasida portfel kompaniyalaridagi innovatsiyalarga sezilarli ta'sir ko'rsatayotgani kuzatilgan, amaliy tavsiyalar berilgan.

Iqtisodchi olimlar Sivi Aryantini, Sapto Jumonolarning [6], "Firmaning rentabelligi va qiymati: Indoneziyadagi ishlab chiqarish sanoati misolida" mavzusidagi ilmiy maqolaning maqsadi DuPont tahlili asosida rentabellik ko'rsatkichlari va ularga ta'sir etuvchi omillarni hamda ularning firma qiymatiga ta'sirini aniqlash hisoblanadi. Determinant rentabelligi,ya'ni sof foyda marjasi, jami aktivlarning aylanuvchanligi va moliyaviy richag multiplikatori xususiy kapital rentabelligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, shu bilan birga sotish koeffitsiyenti salbiy va sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Firma qiymatiga hissa qo'shish nuqtayi nazaridan esa xususiy kapital rentabelligi tarmoqqa muhim ijobiy hissa qo'shishi isbotlangan. Bu esa rahbariyatni kompaniyaning operatsion faoliyatini samarali boshqarish va operatsion hamda boshqa xarajatlarni kamaytirish, aksioner kapitalining daromadliligi va foyda normasini oshirishda aktivlar hamda qarzlardan samarali foydalanishni taqozo qiladi. Ushbu maqolada esa mazkur masalalar yetarli darajada tadqiq qilingan.

Tadqiqotlar ko'rsatishicha, strategik boshqaruvning nazariy muammolari masalaning bir tomoni bo'lsa, ikkinchi tomoni uning amaliy jihatdan turli sohalarga mos kelishi hisoblanadi. Bu esa, ilmiy maqola mavzusining dolzarbligini belgilab beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot korxonaning strategik boshqaruvda xususiy kapital samaradorligini baholash amaliyotini takomillashtirish maqsadida olib borilgan bo'lib, aniq vazifalar belgilab olindi, undagi natijalar asosida aniq xulosa va takliflar bayon qilingan.

Ilmiy maqolada guruhlash, taqqoslash, analiz, sintez, induksiya, deduksiya, gorizontal, vertikal va omilli tahlil usullari qo'llanilgan. Strategik boshqaruvda xususiy kapital samaradorligini baholashda dialektik bilish usullari – analiz va sintezdan foydalaniladi. Mazkur usullar xususiy kapital tarkibini tahlil qilishda, tahlil natijalarini umumlashtirishda qo'llaniladi. Xususan, taqqoslash usuli korxona faoliyatini tahlil qilishning eng asosiy usuli bo'lib, undan xususiy kapital tahlilida ham foydalaniladi. Chunki taqqoslash asosida baholash uchun qo'llaniladigan har bir ko'rsatkich, har bir raqam, nazorat va prognoz xuddi shunday ko'rsatkich bilan taqqoslagandagina ahamiyatli hisoblanadi. Taqqoslash natijasida xususiy kapital samaradorligi darajasi va sifati, o'zgarishi, salmog'i, o'sish sur'ati aniqlanadi, ularni tizimli nazorat qilish va har tomonlama baholash imkoni bo'ladi. Guruhlash ayniqsa, xususiy kapital samaradorligi tahlilida keng qo'llaniladigan usul hisoblanadi. Chunki xususiy kapital tarkibini guruhlash asosida ularning xususiyatlari, asosiy jihatlarini e'tiborga olingan holda tahlil qilish sifatini oshishiga imkon beradi.

Ilmiy maqolada korrelyatsiya usulidan ham foydalanilgan bo'lib, mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum va xususiy kapital o'rtacha yilllik qiymati o'rtasidagi funksional bog'liqlik hisob-kitobi asosida korrelyatsiya koeffitsiyenti aniqlangan. Mazkur usul ikki va undan ortiq ko'rsatkichlarning o'zgarishini bir-biri bilan bog'langanligini hisoblashda qo'llaniladi.

Omilli tahlil usuli xususiy kapital samaradorligi tahlilida qo'llaniladigan asosiy usul hisoblanadi. Chunki omilli tahlil usuli xususiy kapital samaradorligi ko'rsatkichining o'zgarishiga ta'sir qiluvchi har bir omillarni hisob-kitob qilishda foydalaniladi. Mazkur usulni qo'llash natijasida samaradorlikni oshirish bo'yicha ichki xo'jalik imkoniyatlarini aniqlash imkoni bo'ladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mamlakatimizni yangilash va modernizatsiya qilish, iqtisodiy rivojlanishning yuqori va barqaror sur'atlarini, samaradorligini hamda makroiqtisodiy muvozanatni ta'minlash asosiy ustuvor vazifa hisoblandi.

Iqtisodiyotni yanada rivojlantirish sharoitida auditorlik xizmatlari bozorining rivojlanishi uchun sharoitlarni yaxshilash va auditorlik faoliyatini tartibga solishda xalqaro standartlarga muvofiq zamonaviy yondashuvlarni joriy etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19 sentabrdagi "O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi [3]. Bunday tadbirlarning amalga oshirilishi albatta, auditorlik tekshirishlarning sifatini yanada yaxshilash imkoniyatini yaratdi.

Mazkur qarorni qabul qilinishi esa xo'jalik subyektlarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda ularning faoliyatini auditorlik tekshiruvidan o'tkazishga alohida e'tibor qaratish lozimligini taqozo qiladi. Xo'jalik yurituvchi subyektning moliyaviy hisoboti yuzasidan xulosa berishda auditorlar o'zlarining shaxsiy, haqqoniy va mutaxassisligi bo'yicha yuqori darajadagi bilimlariga tayanishlari lozim. Zero, auditorlar tomonidan xo'jalik subyektining moliyaviy hisobotlari to'g'risida berilgan beg'araz xulosadan mulk egalari, investorlar, kreditorlar, banklar aksiyalarni sotib olishda va sotishda, kreditlar va qarzlar berish to'g'risida qarorlar qabul qilishda foydalanadilar. O'zbekiston Respublikasi "Auditorlik faoliyati to'g'risida" gi qonunda aksiyadorlar va boshqa investorlar oldida ma'lum iqtisodiy ishonchga ega bo'lishni istagan xo'jalik yurituvchi subyektlar o'z moliyaviy hisobotini auditorlik tekshiruvidan o'tkazishlari shart qilib qo'yildi. Shu boisdan audit jarayonida ularning moliyaviy salohiyati samaradorligini tahlil qilish masalasi ham dolzarb hisoblanadi.

Iqtisodiyotni liberallashtirish sharoitida xo'jalik yurituvchi subyektlarni iqtisodiy mustaqil hamda moliyaviy

barqaror faoliyat ko'rsatishlarida ularni oqilona boshqarish, hisob-kitob yuritishni bozor iqtisodiyoti talablariga moslash, mavjud moddiy, moliyaviy va mehnat boyliklaridan samarali foydalangan holda ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatishni tashkil etish, natijada yuqori foyda olib, davlat budjeti oldidagi majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish hozirgi kundagi dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Korxonaning moliyaviy salohiyati deb uning faoliyatini to'liq ta'minlaydigan turli manbalardan tarkib topgan moliyaviy mablag'lar majmuasiga aytiladi.

Korxonaning xususiy kapitali ustav, qo'shilgan va zahira sarmoyalar, taqsimlanmagan foyda, maqsadli tushumlar va fondlar, kelgusidagi xarajatlar va to'lovlar zahiralari, kelgusi davrlar daromadlaridan iborat bo'ladi. Xususiy kapital – subyektning majburiyatlarni chegirib tashlagandan keyingi aktivlaridir, ya'ni xo'jalik yurituvchi subyektlarning o'zigagina tegishli bo'lgan mablag'larni ifoda etadi.

Xususiy kapital korxonaning o'z mablag'lari manbaini asosini tashkil etuvchi ko'rsatkich hisoblanib, u korxonaning moliyaviy holatini tavsiflovchi muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Uning holatiga qarab jami mablag'lar tarkibidan kelib chiqqan holda korxonanin iqtisodiy qaramligi yoki mustaqilligiga baho beriladi.

Korxonaning xususiy kapital samaradorligini tahlil qilish avvalambor buxgalteriya balansi passiv 1-bo'limi asosida xususiy kapitalning tarkibiy tuzilishini va o'zgarishini aniqlashdan boshlanadi. Tahlil uchun 1-jadvalni havola qilamiz.

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, "Deutsche kabel" aksiyadorlik jamiyati xususiy kapitali 2023-yili 2018-yilga nisbatan 40731566,00 ming so'mga kamaydi. Ustav kapitali 2018-yilda 744441,00 ming so'mni, 2023-yilda esa 8591441,00 ming so'mdan iborat bo'lgan holda 7847000,00 ming so'mga oshadi. Uning holatiga qarab jami mablag'lar tarkibidan kelib chiqqan holda korxonaning iqtisodiy qaramligi yoki mustaqilligiga baho beriladi. Bu holatni ijobiy baholash mumkin. Jamiyatda tahlil yillarida qo'shilgan kapitalning tarkibida o'zgarish bo'lmagan holda 2610,00 ming so'mdan iborat bo'lgan.

1-jadval: "Deutsche kabel" AJ xususiy kapitali tarkibini 2018-2023-yillar bo'yicha dinamik tahlili

Ko'rsatkich	2018-yil (m.s.)	2019-yil (m.s.)	2020-yil (m.s.)	2021-yil (m.s.)	2022-yil (m.s.)	2023-yil (m.s.)	2023-yil 2018-yilga nisbatan farqi, (+,-)
Xususiy kapital tarkibi:	104757204,00	99909823,00	24275963,00	119965378,00	72348385,0	64025638,00	-40731566,00
ustav kapitali	744441,00	744441,00	19157277.00	8724441,00	8724441,00	8591441,00	+7847000,00
qo'shilgan kapital	2610,00	2610,00	-	2610,00	2610,00	2610,00	-
zaxira kapitali	88345934,00	84802467,00	5115080.00	86361930,00	86445550,0	79972216,00	-8373718,00
taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar)	15664219,00	14360305,00	3606,00	24876397,00	(-) 22824216,0	(-) 24540592,00	-8876373,00
sotib olingan xususiy aksiyalar	-	-	-	-	-	37,00	+37,00

Manba: "Deutsche kabel" AJning moliyaviy hisoboti ma'lumotlari.

Zahira kapitali esa 2023-yilda asos yilga nisbatan 8373718,00 ming so'mga kamayadi. Taqsimlanmagan foyda 2018-yilda 15664219,00 ming so'm, 2019-yilda 14360305,00 ming so'm, 2020-yilda 3606,00 ming so'm, 2021-yilda esa 24876397,00 ming so'mni tashkil qilgan. Jamiyatda 2022-yilda qoplanmagan zarar 22824216,00 ming so'm, 2018-yilda esa 24540592,00 ming so'mdan iborat bo'lgan. Demak, moliyaviy natija ko'rsatkichlari pasaygan. Tahlil davrida korxona tomonidan sotib olingan xususiy aksiyalar qiymati 37,00 ming so'mni tashkil qilgan. Demak, tahlil natijalaridan ko'rinib turibdiki, "Deutsche kabel" aksiyadorlik jamiyati xususiy kapitali hajmi tashqi va ichki omillar ta'siri natijasida o'zgargan.

Endi "Deutsche kabel" aksiyadorlik jamiyatining 2020–2022-hisobot yillari bo'yicha xususiy kapitalning gorizontal va vertikal tahlilini 2-jadvalda ko'rib chiqamiz.

2-jadval ma'lumotlaridan "Deutsche kabel" aksiyadorlik jamiyati o'z mablag'lari manbalari 2022-yilda 47616993,00 ming so'mga kamaydi. Uning tarkibida hisobot yili davomida asosiy o'rinni zahira kapitali ko'rsatkichi egallagan bo'lib, uning ulushi yil boshida 71,99 foizni, oxirida esa 56,40 foizni tashkil qiladi. 2021-yilda o'z mablag'lari manbalarida ustav kapitalining ulushi 7,27 foizni egallagan bo'lsa, 2022-yilga kelib 56,40 foizdan iborat bo'ldi. Qo'shilgan kapitalning salmog'i esa hisobot davrida sezilarli darajada bo'lmagan bo'lib, 0,002 va 0,004 foizni tashkil qiladi. 2021-yili jamiyat xususiy kapital tarkibida taqsimlanmagan foydaning ulushi 20,74 foizni tashkil qildi. 2022-yilda esa jamiyatda

2-jadval: "Deutsche kabel" AJ xususiy kapitalining gorizontal va vertikal tahlili

Ko‘rsatkich	2020-yil		2021-yil		2022-yil		2022-yil 2021-yilga nisbatan farqi (+, -)		2022-yil 2021-yilga nisbatan o‘sish sur’ati, %
	Summa, m.s.	Salmog‘i, %	Summa, m.s.	Salmog‘i, %	Summa, m.s.	Salmog‘i, %	Summa, m.s.	Salmog‘i, %	
Xususiy kapital. Undan:	24275963,00	100	119965378,00	100	72348385,00	100	-47616993,00	-	60,31
ustav kapitali	19157277.00	78,91	8724441,00	7,27	8724441,00	12,06	-	+4,79	100
qo‘shilgan kapital	-	-	2610,00	0,002	2610,00	0,004	-	+0,002	100
zaxira kapitali	5115080,00	21,07	86361930,00	71,99	86445550,0	56,40	+83620,00	-15,59	100,10
taqsimlanmagan foyda (qoplan-magan zarar)	3606,00	0,0001	24876397,00	20,74	(-) 22824216,0	31,53	-2052181,00	+10,79	91,75

Manba: “Deutsche kabel” AJning moliyaviy hisoboti ma’lumotlari.

22824216,00 ming so‘m qoplanmagan zarar vujudga kelib, o‘z mablag‘lari manbalarining 31,53 foizidan iborat bo‘ldi. Mablag‘larning ko‘paytirish manbalari tarkibida foyda alohida o‘rinni egallaydi. Foyda hajmining ko‘payishi eng avvalo Nizom jamg‘armasini to‘ldirishga va boshqa ehtiyot jamg‘armalari yaratilishga olib keladi. Demak, tahlil natijalaridan ko‘rinib turibdiki, jamiyatda 2021 va 2022-hisobot yili davrida jami mulk manbalarining asosiy qismi zahira kapitali ulushiga to‘g‘ri kelmoqda. 2020-yilda esa xususiy kapitalning tarkibida asosiy o‘rinni ustav kapitalining ulushi egallagan bo‘lib, 78,91 foizdan iborat. Tahlil yillarida ustav kapitalinig xususiy kapital tarkibidagi ulushida sezilarli o‘zgarish bo‘lgan, ya’ni yillar kesimida 2020-yilda 78,91foiz, 2021-yilda 7,27 foiz va 2022-yilda 12,06 foizni tashkil qiladi. Zahira kapitalining ulushi esa 2015-yilda qolgan yillarga nisbatan past hisoblanib, 21,07 foizdan iboratdir. Taqsimlanmagan foydaning xususiy kapitaldagi ulushi 2020-yilda 0,0001 foizni tashkil qilib, sezilarli darajada past hisoblanadi. Jadvaldan ko‘rinib turibdiki jamiyatda taqsimlanmagan foyda hajmi hisobot davrida pasayib borgan va oxiriga kelib 2052181,00 ming so‘m qoplanmagan zarar olingan.

Tahlil jarayonida qarzga olingan mablag‘larni o‘z mablag‘lariga (xususiy kapital) nisbati koeffitsiyentini aniqlash muhim hisoblanadi.

Ushbu koeffitsiyent korxonaning o‘z mablag‘larining har bir so‘miga to‘g‘ri keladigan qarzga olingan mablag‘larning miqdorini ko‘rsatib, qarzga olingan mablag‘lar summasini o‘z mablag‘lari summasiga nisbati tariqasida aniqlanadi (1-shakl. 770-satr/480-satr). Ushbu koeffitsiyent “Deutsche kabel” aksiyadorlik jamiyatida yil boshida 152615295,00/119965378,00=1,27 koeffitsiyentni tashkil etdi yoki korxona o‘z mablag‘larining bir so‘miga 1,27 tiyin qarzga olingan mablag‘lar to‘g‘ri keldi. Yil oxirida esa 317697361,00 / 72348385,00=4,39 koeffitsiyent, ya’ni o‘z mablag‘larining bir so‘miga 4,39 tiyin qarzga olingan mablag‘lar to‘g‘ri keldi. Demak, korxonaning qarz mablag‘lariga qaramligi sezilarli oshgan. Bunday holat uning moliyaviy holatini barqarorlik darajasini pasaytiradi. Tahlil obyektida manbalar yil boshida o‘z mablag‘lari hisobiga tashkil qilingan bo‘lsa, yil oxirida qarz manbalari hisobiga ko‘paydi. Bu holat korxonaning moliyaviy mustaqilligining pasayishiga, to‘lov qobiliyatining yomonlashishiga olib keladi.

Aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatini auditorlik tekshiruvidan o‘tkazishda rentabellik asosiy ko‘rsatkichlardan biri bo‘lib, ularni moliyaviy jihatdan barqaror bo‘lishi olgan foydasining to‘g‘ri shakllantirilishi bilan aloqadordir. Ma’lumki, korxonalar mulkining asosiy manbasi xususiy kapital hisoblanadi. Shu boisdan tahlil jarayonida xususiy kapitalning rentabellik darajasini baholash asosiy vazifa hisoblanadi. Xususiy kapital rentabelligi korxonaning o‘ziga tegishli bo‘lgan mablag‘larning foydalilik darajasini xarakterlaydi. Ushbu ko‘rsatkichni tahlil qilish uchun quyidagi jadvalni tuzamiz, (3-jadval).

3-jadval: “Deutsche kabel” aksiyadorlik jamiyati xususiy kapitali rentabelligini tahlil qilish

№	Ko‘rsatkichlar	2021-yil	2022-yil	2022-yil 2021-yilga nisbatan o‘zgarishi, (+,-)	
				Mutloq summa, m.s.	Foizda, %
1.	Sof foyda, m.s	20154192,00	23259690,00	+3105498,00	+15,41
2.	Xususiy kapitalning o‘rtacha yillik qiymati, m.s	118112382,00	96156881,5	-21955500,5	-18,59
3.	Xususiy kapital rentabelligi (1x100:2), %	17,06	33,63	+16,57	+97,13

Manba: “Deutsche kabel” AJning moliyaviy hisoboti ma’lumotlari.

3-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinishicha, “Deutsche kabel” akiyadorlik jamiyati xususiy kapital summasi

2022-yilda 2021-yilga nisbatan 21955500,5 ming so'mga kamaygan. Xususiy kapital rentabelligi 2022-yilda 33,63 foizni tashkil qilib, 16,57 foizga ko'tarilgan. Bu o'zgarishga ikki omil ta'sir ko'rsatdi.:

1. Sof foyda hajmining o'zgarishi.
2. Xususiy kapital o'rtacha o'rtacha yillik qiymatni o'zgarishi.

Ushbu omillar ta'sirini zanjirli almashtirish usuli orqali aniqlaymiz (4-jadval).

4-jadval: Xususiy kapital rentabellik darajasini omilli tahlili hisob-kitobi

Hisobni tartib soni	Almashtirishning tartib soni	Hisob formulasi tarkibiga kiruvchi omillar		Umumlashgan ko'rsatkich – Xususiy kapital rentabellik darajasi, %	Oldingi hisobga nisbatan farq (+.-)
		Sof foyda	Xususiy kapitalning o'rtacha yillik qiymati		
A	B	1	2	3(1x100:2)	4
1	-	20154192,00	118112382,00	17,06	-
2	1	23259690,00	118112382,00	19,69	+2,63
3	2	23259690,00	96156881,5	33,63	+13,94

Omillar balansi: +16,57 %

4-jadval ma'lumotlaridan ko'rinishicha, "Deutsche kabel" aksiyadorlik jamiyatida sof foyda hajmini yil oxirida yil boshiga nisbatan 3105498,00 ming so'mga oshishi natijasida xususiy kapital rentabelligi 2,63 foizga ko'paygan. Xususiy kapitalnin o'rtacha yillik qiymatini 21955500,5ming so'mga kamayishi esa uning rentabelligini 13,94 foizga oshirgan. Shunday qilib, yuqorida hisoblangan ikkita omilning ta'siri: 2,63+ 13,94=+16,57 foiz.

"Deutsche kabel" aksiyadorlik jamiyatida sof foyda hajmi yil oxirida 3105498,00 ming so'mni tashkil qilib, 396011,8 ming so'mga oshgan.

Bu o'zgarishga ikki omil ta'sir ko'rsatdi.:

1. Xususiy kapital o'rtacha yillik hajmini o'zgarishi: 282214,5 x 27,90/100= +78737,8 ming so'm.
2. Xususiy kapital rentabellik darajasini o'zgarishi: 42,4 x 748405,5/100= +317323,9 ming so'm.

Omillar tengligi: 78737,8 +317323,9= +396061,7 ming so'm. Raqamlarni butunlash hisobiga 49,9 ming so'm farq bo'ldi (396011,8-396061,7).

Xususiy kapital rentabelligi darajasining o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillarni hisob-kitob qilish usulini korxonalarni amaliy faoliyatida qo'llanilishi ularning iqtisodiy samaradorligini oshirish va moliyaviy barqarorligini ta'minlash imkonini beradi.

Xususiy kapital samaradorligini tahlil qilishda uning aylanuvchanlik koeffitsiyentlariga baho berish muhim hisoblanadi. Xususiy kapitalni aylanuvchanligi deganda, ularning oqlanuvchanlik darajasi va davri tushuniladi. Aylanuvchanlik koeffitsiyentlarini tahlil uchun quyidagi 5-jadvalni keltiramiz.

5-jadval: "Deutsche kabel" AJ xususiy kapitalining aylanuvchanlik koeffitsiyentlarni tahlili

Ko'rsatkichlar	2021-yil	2022-yil	2022-yil 2021-yilga nisbatan farqi, (+,-)
1. Xususiy kapitalning yillik o'rtacha qiymati, m.s.	118112382,00	96156881,5	-21955500,5
2. Mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum, m.s.	89577498,00	249943612,00	+160366114,00
3. Xususiy kapitalni aylanuvchanlik koeffitsiyenti (2:1).	0,76	2,60	+1,84
4. Xususiy kapitalni aylanish davri, kunda (1x360:2)	473,68	138,50	-335,18
5. Xususiy kapitalni aylanish salmog'i koeffitsiyenti (1/2)	1,32	0,38	-0,94

5-jadvaldan ko'rinishicha, "Deutsche kabel" aksiyadorlik jamiyati xususiy kapitalning aylanuvchanlik koeffitsiyenti yil boshida 0,76 ni, oxirida esa 2,60 ni tashkil qilgan holda 1,84 koeffitsiyentga oshgan. Xususiy kapitalni aylanish salmog'i koeffitsiyenti esa 0,94 koeffitsiyentga pasaygan. Jamiyatda xususiy kapitalning aylanish davri yil oxirida 138,50 kunni tashkil qilgan holda, 335,18 kunga kamaygan. Endi 5-jadval ma'lumotlari asosida xususiy kapitalni aylanish kunini o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillar hisob-kitobini aniqlaymiz, (6-jadval).

6 -jadval: Xususiy kapitalni aylanish kunini o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillar hisob-kitobi

Hisobni tartib soni	Almashtirishning tartib soni	Hisob formulasi tarkibiga kiruvchi omillar		Umumlashgan ko'rsatkich – Xususiy kapiralni aylanish kuni	Oldingi hisobga nisbatan farq (+.-)
		Mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum	Xususiy kapitalni o'rtacha yillik qoldig'i		
A	B	1	2	3 (2x360:1)	4
1	-	89577498,00	118112382,00	473,68	-
2	1	249943612,00	118112382,00	170,12	-303,56
3	2	249943612,00	96156881,5	138,50	-31,62

Omillar balansi: -335,18 kun

6-jadval ma'lumotlaridan ko'rinishicha, "Deutsche kabel" akiyadorlik jamiyatida xususiy kapitalni aylanish kuni 335,18 kunga tezlashgan. Bu o'zgarish quyidagi omillar ta'sirida sodir bo'lgan:

1. Mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum hajmining 160366114,00 ming so'mga oshishi, xususiy kapitalning aylanish kunini 303,56 kunga tezlashtirgan.
2. Xususiy kapitalning o'rtacha yillik qiymatining 21955500,5 ming so'mga kamayishi natijasida aylanish kuni 31,62 kunga tezlashgan.

Shunday qilib, barcha omillar ta'siri natijaning umumiy o'zgarishiga teng: (-303,56)+(-31,62)=-335,18 kun.

Mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum hajmi o'zgarishini endogen omil sifatida olgan holda uning asosiy omil (resurs)lar ta'sirida o'zgarishi bo'yicha ko'p omilli tahlil amalga oshirildi. Mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum hajmini funksiyaning yuqori cho'qqisi, ya'ni natijaviy omil sifatida belgilab olgan holda, unga ta'sir etuvchi omil ko'rsatkichlarini soha mutaxassislari ishtirokida o'tkazilgan ekspert tahlili asosida tanlangan quyidagi ko'rsatkichlar tanlandi (7-jadval):

X_1 – Investitsiya hajmi;

X_2 – Xususiy kapitalning qiymati;

X_3 – Xususiy kapitalni aylanish davri.

Endogen omil va unga ta'sir etuvchi ekzogen omil ko'rsatkichlarining mohiyati ko'riladigan bo'lsa, ta'sir etuvchi omillar sifatida kapital, resurslar, kapitalni aylanish davri orqali muhim ta'sirga ega bo'lgan omillarni ifodalovchi omil ko'rsatkichlari asosida ishlab chiqarish modeli ko'rinishidagi modelga yaqin bo'lgan bog'lanishga ega bo'ladi. Ajratib olingan asosiy endogen va ekzogen omillarning bog'lanishi asosida mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum hajmining o'zgarish trendlarini aniqlash maqsadida yuqoridagi vaqtli qator ko'rinishidagi ma'lumotlarni EViews10 dasturidan foydalangan holda tahlil qilindi.

7-jadval: Mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum hajmi va uning o'zgarishiga ta'sir etuvchi omil ko'rsatkichlari[1]

Yillar	Mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum (mln. so'm), Y	Investitsiya hajmi, (mln. so'm), X_1	Xususiy kapitalning qiymati, (mln. so'm), X_2	Xususiy kapitalni aylanish davri, kun, X_3
2014	20154,2	117,5	118112,4	124,7
2015	23259,7	174,6	96156,9	138,5
2016	23976,6	191,1	109647,9	157,4
2017	24319,1	275,3	115249,4	153,8
2018	27093,3	269,4	122071,3	149,6
2019	19018,1	114,6	96259,4	118,7
2020	28641,9	291,7	127217,2	151,1
2021	30812,7	361,4	137089,8	159,7
2022	20154,2	117,5	118112,4	124,7

Yuqoridagi jadvalda ajratib olingan natijaviy va ta'sir etuvchi omil ko'rsatkichlarining o'lchov birligi bir xil emasligi, ya'ni omil ko'rsatkichlarining bir jinsli emasligi sababli asosiy trend modelini chiziqli logarifmik bog'lanish ko'rinishida aniqlab olamiz. Buning uchun omil ko'rsatkichlarining barchasini natural logarifmik ko'rsatkichlarga keltirib olinadi (8-jadval).

8-jadval: Mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum hajmi va uning o'zgarishiga ta'sir etuvchi omil

1 O'zbekiston Respublikasi davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

ko'rsatkichlarining logarifmik qiymati[2]

t	LnY	LnX_1	LnX_2	LnX_3
2014	9,9	4,8	11,7	4,8
2015	10,1	5,2	11,5	4,9
2016	10,1	5,3	11,6	5,1
2017	10,1	5,6	11,7	5,0
2018	10,2	5,6	11,7	5,0
2019	9,9	4,7	11,5	4,8
2020	10,3	5,7	11,8	5,0
2021	10,3	5,9	11,8	5,1
2022	9,9	4,8	11,7	4,8

Eviews10 dasturiy paketidan foydalangan holda amalga oshirilgan regression tahlil jarayonida aniqlangan parametrlar hamda modelning ahamiyati dastur tomonidan hisoblangan asosiy baholash ko'rsatkichlari orqali baholangan. Regression tahlil natijalaridan ko'rilayotgan holat uchun regression modelning koeffitsiyentlarini ajratib olgan holda trendning chiziqli logarifmik modelini shakllantirib olinadi.

Aniqlangan ma'lumotlardan foydalangan holda mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum hajmi va unga ta'sir etuvchi omillar ta'sirida o'zgarishining ko'p omilli ekonometrik modeli tuzildi. Unga ko'ra ushbu jarayonni ifodalovchi

$$LnY = 0{,}381 \cdot LnX_1 - 0{,}109LnX_2 - 0{,}056 \cdot LnX_3 + 9{,}64 \quad (1)$$

regressiya tenglamasi tuzildi.

Aniqlangan chiziqli logarifmik model potensirlansa, mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum hajmini ifodalovchi chiziqsiz ko'rinishdagi ekonometrik model kelib chiqadi:

$$Y_1 = \frac{X_1{}^{0,381} \cdot e^{9,64}}{X_2{}^{0,109} \cdot X_3{}^{0,056}} \quad (2)$$

Dasturiy paketdan foydalangan holda aniqlangan trend modellari asosida 2023-2027-yillarda mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum hajmi o'zgarishining istiqboldagi ko'rsatkichlari hamda ularni hisoblash uchun eng qulay modellar ro'yxati keltirildi (9-jadval).

9-jadval: Mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum hajmi va unga ta'sir etuvchi omil ko'rsatkichlarining trend modellari hamda 2023-2027-yillar uchun prognoz ko'rsatkichlari[3]

Ko'rsatkichlar va ularning omilli modellari	Prognoz ko'rsatkichlari				
	2023	2024	2025	2026	2027
Mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum hajmi, mln. so'm $Y_1 = \frac{X_1{}^{0,979} \cdot X_2{}^{0,057} \cdot X_4{}^{0,309} \cdot e^{1,52}}{X_3^{0,007} \cdot X_5{}^{0,095}}$	26220,1	26523,2	26899,0	27168,2	27467,1
Investitsiya hajmi, mln. so'm (X_1) $x_1 = 10{,}015 \times t + 162{,}49$	262,6	272,7	282,7	292,7	302,7
Xususiy kapitalning qiymati, mln. so'm (X_2) $x_2 = 2315{,}78 \times t + 103967{,}4$	127125,2	129441	131756,8	134072,5	136388,3
Xususiy kapitalni aylanish davri, kun (X_3) $x_3 = 0{,}265 \times t + 140{,}69$	143,3	143,6	143,9	144,1	144,4

Ko'p omilli ekonometrik modeldan foydalangan holda Mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum hajmining o'rta muddatda, ya'ni 2014-2027-yillarda o'zgarishi qiymatlarini grafikda ko'rinishi ifodalandi (9-jadval).

Yuqoridagi omilli bog'lanishlar asosida biz tomonimizdan Mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum

2 Muallif hisob-kitoblari asosida ishlab chiqilgan.
3 Тадқиқот натижалари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

hajmining ortishida eng muhim deb topilgan koʻrsatkichlarning natijaviy koʻrsatkichi hisoblangan mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum hajmiga omillar taʼsiri asosidagi rivojlanish ssenariysi ishlab chiqildi. Aniqlangan trendlardan foydalanish sohaga kiritilayotgan resurs hajmini toʻgʻri taqsimlagan holda resurs birligidan olinadigan samarani optimallashtirish imkonini beradi.

Koʻp omilli bogʻlanish asosida aniqlangan trend modellari kelgusi davrda soha faoliyati asosiy koʻrsatkichlarining tanlangan omillar taʼsirida maʼlum bir chegaradagi xatoliklarni hisobga olgan holda oʻzgarishini oldindan prognozlash imkonini beradi. Tadqiqot jarayonida mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum hajmining oʻzgarishi ham 3 ta asosiy omil taʼsirida kelgusi davr uchun prognoz qiymatlarni aniqlashda qoʻl keladi.

Yuqoridagi hisob-kitoblar asosida aniqlangan ekonometrik modelning ahamiyati va uning parametrlari sifatini baholamasdan turib, modeldan amaliyotda foydalanish katta xatoliklarning yuzaga kelishiga olib keladi. Shuni eʼtiborga olgan holda, mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum hajmining oʻzgarish modelini uning ahamiyati va model parametrlarining sifatini baholaymiz.

Eviews10 dasturiy paketidan foydalangan holda amalga oshirilgan regression tahlil jarayonida aniqlangan parametrlar hamda modelning ahamiyati dastur tomonidan hisoblangan asosiy baholash koʻrsatkichlari orqali baholangan (10-jadval).

10-jadval: Mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum hajmi boʻyicha tanlangan omillarning bogʻlanish xususiyatlari va tuzilgan omilli model sifatining asosiy koʻrsatkichlari[4]

Dependent Variable: mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum hajmi, LnY				
Method: Least Squares				
Date: 04/09/23 Time: 16:21				
Sample: 2014 2022				
Included observations: 9				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Oʻrtacha bir aholiga mebel ishlab chiqarish hajmi, LnX1	0.380725	0.128832	7.606553	0.0003
Mebel mahsulotlarini sotish hajmi, LnX2	0.057451	0.143318	0.400866	0.7024
Mebel sanoati korxonalarining oʻrtacha risk koeffitsiyenti, LnX3	-0.057451	0.209935	-0.033402	0.9744
Tasodifiy omillar umumiy taʼsiri, ε	1.515755	1.913927	0.791961	0.4585
R-squared	0.997969	Mean dependent var		6.875000
Adjusted R-squared	0.996277	S.D. dependent var		0.991899
S.E. of regression	0.060523	Akaike info criterion		-2.464731
Sum squared resid	0.021978	Schwarz criterion		-2.222277
Log likelihood	20.78838	Hannan-Quinn criter.		-2.554495
F-statistic	589.7018	Durbin-Watson stat		2.790174
Prob(F-statistic)	0.000125			

Dasturiy paket asosida amalga oshirilgan tahlil natijaviy omilning taʼsir etuvchi omillar bilan koʻplikdagi korrelyatsiyasi r=0,9979 ga, determinatsiya koeffitsiyenti R2=0,9963 ga teng ekanligini koʻrsatmoqda. Bu esa taʼsir etuvchi omillar bilan natijaviy omilning yuqori zichlikda korrelyatsiyaga ega ekanligini va hisoblangan koʻrsatkichlar bilan real koʻrsatkichlar orasidagi farq sifatidagi qoldiqlarning ham zich bogʻlanganligini koʻrsatadi.

Jadvalda koʻrsatilgan koʻrsatkichlar qiymatidan foydalangan holda tuzilgan ekonometrik modelning ahamiyati va parametrlari sifati baholanadi. Aniqlangan modeldagi endogen omil uchun Fisher mezoni qiymati 589,7 ga teng boʻlib, uning ahamiyati 0,000125 ga teng. Bundan koʻrinib turibdiki, tuzilgan trend modelni ahamiyati jihatidan amaliyotda qoʻllash mumkin.

Model sifati dasturiy paket vositasida Akiake axborot mezoni (-2,46), Shvars mezoni (-2,22) va Xannan-Kuin mezoni (-2,55) orqali baholangan. Ushbu mezonlar qiymati ham trend modelini amaliyotda qoʻllash mumkinligini koʻrsatadi.

Tuzilgan ekonometrik modelda avtokorrelyatsiya yoki multikolleniarlik mavjudligini aniqlash imkonini beruvchi Darbin-Uotson (DW) mezoni 2,79 ga teng boʻlib, optimal chegara 2,0 atrofida ekanligi hisobga olinsa, modelda avtokorrelyatsiya darajasi deyarli mavjud emasligini koʻrish mumkin.

Yuqoridagi tahliliy maʼlumotlar hamda koʻrsatkichlar qiymatlarini baholash asosida mebel sanoati korxo-

4 Муаллифлар томонидан EViews10 дастурида ҳисоблаш асосида ишлаб чиқилган.

nalari faoliyatining rivojlanishida eng muhim deb topilgan Mebel sanoatidan olinadigan daromadlar hajmi va unga omillar ta'sirini hisobga olgan quyidagi trend modelini mebel sanoatini kelgusi davrda rivojlantirish strategiyalari asosida ssenariylar ishlab chiqish jarayonida qo'llash mumkin.

Eviews 10 dasturi asosida ishlab chiqilgan model va prognoz ko'rsatkichlar sanoatning jadal rivojlanib borayotgan tarmoqlarini, jumladan mebel sanoatini kelgusi qisqa va o'rta muddatlar oralig'ida rivojlantirish rejalarini va strategiyalarini ishlab chiqish yo'nalishida muqobil ssenariylarni shakllantirishga asos bo'lib xizmat qiladi. Sohada mebel sanoati bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlik subyektlari ushbu ishlab chiqilgan modelda foydalanilgan natijaviy omil va uning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omil ko'rsatkichlaridan o'zlarining reja va dasturlarini shakllantirishda foydalanilsa, prognozlashning belgilangan mezonlari asosida tekshirish natijalariga asoslanib yuqori samara berishi aniqlandi.

Tuzilgan trend modellaridan foydalanishda mebel sanoati bozorida faoliyat olib borayotgan korxonalarda faoliyatni rivojlantirish nuqtayi nazaridan kiritilayotgan resurslar (ekzogen omillar) hajmini har bir birlik qo'shimcha kiritilayotgan resurs birligidan olinadigan samarani hisobga olgan holda belgilash ko'rsatilayotgan mebel sanoatidan olinadigan daromadlar hajmi samaradorligini optimal ta'minlash imkonini beradi hamda mebel sanoati korxonalari faoliyatining muvozanatlashgan holda barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Korxonalar moliyaviy barqarorligini ta'minlash va samaradorlik ko'rsatkichlarni oshirishda moliyaviy salohiyatga baho berish asosiy masalalardan biri bo'lib, u hamma vaqt korxona rahbari, tahlilchilar va auditorlarning e'tibor markazida bo'lishi lozim.

Mazkur ilmiy maqolada "Deutschekabel" aksiyadorlik jamiyati moliyaviy salohiyati tarkibi amaliy ma'lumotlarini qo'llagan holda tadqiq qilingan hamda amaliy tavsiyalar berilgan. Korxonada hisobot yili davomida balans passivida majburiyatlarning ulushi asosiy o'rinni egallagan. Bu holni salbiy deb baholash mumkin. Demak, jamiyatda qarz mablag'lariga ehtiyoj yuzaga kelgan. Shu bois tahlil jarayonida o'z mablag'lari va qarzga olingan mablag'larning nisbati koeffitsiyenti hisob-kitob qilindi. "Deutschekabel" aksiyadorlik jamiyatida yil oxirida o'z mablag'larining har so'miga 4,39 tiyin qarzga olingan mablag'lar to'g'ri keldi. Bunday holat uning moliyaviy holatini barqarorlik darajasini pasaytirgan, to'lov qobiliyatining yomonlashishiga olib kelgan.

Xususiy kapital korxonaning o'z mablag'lari manbaini asosini tashkil etib, u korxonaning moliyaviy holatini tavsiflovchi muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Uning holatiga qarab jami mablag'lar tarkibidan kelib chiqqan holda korxonanin iqtisodiy qaramligi yoki mustaqilligiga baho beriladi. Shu boisdan "Deutsche kabel" aksiyadorlik jamiyati xususiy kapitali bilan bog'liq bo'lgan aylanish koeffitsiyentlari tahlil qilinib, aylanish davrini o'zgarishiga ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar berildi, mahsulotlar sotishdan olingan sof tushum va xususiy kapital qiymati o'rtasidagi bog'liqlik korrelyatsiya usulida hisoblandi. Shu bilan birga xususiy kapitalning rentabellik darajasini omilli tahlil qilish usuli ham tavsiya qilindi.

Korxonalarning moliyaviy salohiyatidan samarali foydalanishni baholash natijasida xususiy kapital va majburiyatlarni maqsadli boshqarishni yo'lga qo'yish, pul va likvid mablag'larni aylanuvchanligini tezlashtirish hamda moliyaviy barqarorligini ta'minlash bo'yicha amaliy tadbirlarni belgilash imkoni bo'ladi. Zero, strategik boshqaruv korxonaning moliyaviy mustaqilligi, barqarorligi, kredit olishga layoqatliligini aniqlashda ahamiyatli hisoblanadi.

Mazkur ilmiy maqola natijalari bo'yicha quyidagi amaliy tavsiyalarni berish mumkin:

- korxona moliyaviy salohiyati barqarorligini ta'minlash uchun xususiy kapital hajmini oshirish, undan samarali foydalanish lozim. Xususiy kapitalni ko'paytirish uchun, eng avvalo, korxona foydasini oshirib borish kerak;
- korxonalarning juda ko'p xarajatlarini banklardan olingan qarz uchun to'lanadigan foiz va transport xarajati tashkil etadi. Shu tufayli korxona imkoni boricha oborotdagi mablag'larda xususiy kapitalning ulushini ko'paytirishi va nihoyat barcha aylanma mablag'larini o'zining hisobidan qoplashi lozim;
- moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning asosiy yo'llaridan biri korxona debitor qarzlari va joriy kreditorlik majburiyatlarini ko'paytirmaslik chorasini ko'rishdir. Majburiyatlar hajmining ko'pligi korxona moliyaviy holatini yomonlishishiga olib keladi. To'lov majburiyatlarini bajarmaslik ularni iqtisodiy nochorlik holatiga olib kelishi mumkin.

Mazkur tavsiyalarni korxonaning amaliy faoliyatida qo'llanishi ularning moliyaviy holatiga aniq tashxis qo'yish, xususiy kapital samaradorligini oshirish, raqobatbardoshligini ta'minlash, bankrotlik holatini oldini olish, moliyaviy salohiyatini ko'tarish va moliyaviy barqarorligini ta'minlash imkonini beradi deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” PF 4947-son Farmoni. 2017-yil 7-fevral.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4611-son qarori. 2020-yil 24-fevral.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3946-son qarori, 2018-yil 19-sentabr.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Davlat ishtirokidagi korxonalarni moliyaviy sog‘lomlashtirish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 1013-son qarori, 2018-yil 14-dekabr.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Davlat ulushi bo‘lgan aksiyadorlik jamiyatlari va boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyati samaradorligini baholash mezonlarini joriy etish to‘g‘risida”gi 207-son qarori, 2015-yil 28-iyul.
6. Донцова Л.В., Никифирова Н.А. Анализ бухгалтерской (финансовой) отчетности. Практикум. –М.: Дело и сервис, 2018.
7. Nusinov V. Estimating the Ukrainian companies’ financial potential and the probability of forced / V. Nusinov, L. Burkova, N. Shura // Investment Management and Financial Innovations. – Sumy, 2020. – Vol. 17, issue. №2. – P.
8. Raximov M.Yu va boshqalar. Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holatining tahlili. Darslik. –T.: Iqtisod-moliya, 2020.
9. Tojiboyeva Sh.A. Moliyaviy tahlil-2. Darslik. –T.: Innovatsion rivojlanish, 2021.
10. Tojiboyeva Sh.A. Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holati tahlili. O‘quv qo‘llanma. –T.: Iqtisodiyot, 2020.
11. Tadjibayeva Sh.A., Khodjayeva M.X. Main Aspect of the Analysis of Business Activity in The Conditions of Economic Devolopment. Trans Asian Journal of Marketing end Management Recearch (TAJMMR). Vol 9, Issue 10, Oktober 2020.https://tarj.in. ISSN: 2279-0667. Impact Factor: SJIF 2020 = 7.209.
12. Tkachenko V.V. Financial potential: strategic management in conditions of economic risk : monograph / V.V.Tkachenko, I. V. Tkachenko, P. Puzyrova. – Kyiv: Foliant, 2020. – 176 p.https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/16044 26–39. – References: p. 37–39.http://ds.knu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2755.
13. Shoalimov A.X., Ilxamov Sh.I., Tojiboeva Sh.A. Iqtisodiy tahlil va audit. Darslik. –T.:Sano-standart, 2017.

Jurnal sayti: https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT
Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 3

© Materiallar ko'chirib bosilganda ""Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga
maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.
El.Pochta: sq143235@gmail.com
Bot: @iqtisodiyot_77
Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

""Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

""Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.